

УДК 738.3(477.44-24Бар)"186/192":069.8](477)(045)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.06.1610>

ПРОЄКТ «ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ БАРСЬКОЇ КЕРАМІКИ»: ГОЛОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

Анатолій ЦЕРБАНЬ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>
доктор культурології, кандидат історичних наук, професор,
завідувач кафедри музейно-туристичної діяльності,
Харківська державна академія культури,
Бурсацький узвіз 4, 61057, м. Харків, Україна,
e-mail: kozaks_1978@ukr.net

Роман ГРИГОР'ЄВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5039-452X>
аспірант кафедри історії України, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка; директор
ГО «Барський міський художній аматорський театр»,
ГО «Народний музей Барської кераміки»,
вул. Врублевського, 39/33, 23000, м. Бар,
e-mail: barcult_otg@ukr.net

Подано короткий огляд результатів, отриманих внаслідок реалізації проекту «Відродження традицій Барської кераміки» за підтримки Українського культурного фонду (2018—2024 рр). *Мета статті*: узагальнююча характеристика основних наукових здобутків щодо вивчення кераміки м. Бар (Вінницька область) ХІХ — першої третини ХХ ст. та відродження виготовлення виробів у межах барської стилістики.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному залученні різних методів, принципів і концепцій.

Ключові слова: гончарство, кераміка, м. Бар, відродження, колекції.

Anatolii SHCHERBAN

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>
Doctor of Culturology, Candidate of Historical Sciences,
Professor, Head of the Department of Museum
and Tourist Activity,
Kharkiv State Academy of Culture,
4, Bursatskyi uzviz, 61057, Kharkiv, Ukraine,
e-mail: kozaks_1978@ukr.net

Roman HRYHORIEV

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5039-452X>
postgraduate student of the Department of History
of Ukraine
of the Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko
University,
Director of non-governmental organizations
«Bar City Art Amateur Theater» and «Bar Ceramics
Folk Museum»,
39/33, Vrublevskoho str., 23000, Bar, Ukraine,
e-mail: barcult_otg@ukr.net

«REVIVAL OF BAR CERAMICS TRADITIONS» PROJECT: MAIN SCIENTIFIC RESULTS

Introduction. One of the most attractive pottery centers of Podillia is Bar (Vinnytsia region, ethnographic region — Podillia). The products of the masters who worked there in the second half of the 19th — first quarter of the 20th century are a distinctive phenomenon of Ukrainian folk culture. The pottery of this center has been studied for over 100 years. During this time, a significant amount of Bar ceramics has accumulated in the museum collections. A new stage in the history of Bar pottery began in 2018, when the project «Revival of Bar Ceramics Traditions» launched, which was implementing with the support of the Ukrainian Cultural Foundation. *Problem Statement.* The certain aspects related to the implementation of this important project have been covered in scientific publications. However, information on a holistic view of its results has not yet been published. *Purpose* is the generalizing characteristic of the main scientific achievements in the study of the ceramics of Bar of the 19th — first third of the 20th centuries and the revival of the production of products within the Bar style. *Methods.* A complex of methods and approaches characteristic of museological, historical and art history disciplines was involved. In particular, the principle of historicism, methods of comparative and visual analysis. *Results.* The largest collections of Bar ceramics in Ukraine and the most interesting items from them that were found during the expeditions are briefly characterized. Information presented about created the virtual museum of Bar ceramics within the project and the results of the study of Bar ceramics using natural science methods. The circle of masters who produce ceramics in the «Bar style» is outlined. *Conclusion.* The complex project «Revival of Bar Ceramics Traditions», implemented with the financial support of the Ukrainian Cultural Foundation, has become an important stage in the study and popularization of pottery in Bar. In the process of its implementation, knowledge about the phenomenon of Bar pottery was deepened and it was possible to restore the production of ceramics in the local style on the territory of the center, and innovative types of museification of pottery heritage were created.

Keywords: pottery, ceramics, Bar, revival, collections.

Вступ. Продукція гончарів подільського м. Бар — виразне явище української народної культури другої половини ХІХ — першої чверті ХХ століття. На той час гончарство займало важливе місце в житті мешканців міста та околиць. Як зазначав дослідник Поділля Юхим Сіцинський, до початку ХХ століття в Барі була причетна до гончарства чи не кожна третя родина [1, с. 750]. Однак внаслідок еволюційних економічних процесів та політики радянської влади щодо нищення кустарництва барське гончарство у 1930—1940-х роках припинило існувати як виробництво. Але з початку ХХ ст. місцева кераміка накопичилася в музейних збірках. Нині вона зберігається в багатьох державних музеях та інших закладах культури й освіти України, приватних колекціях.

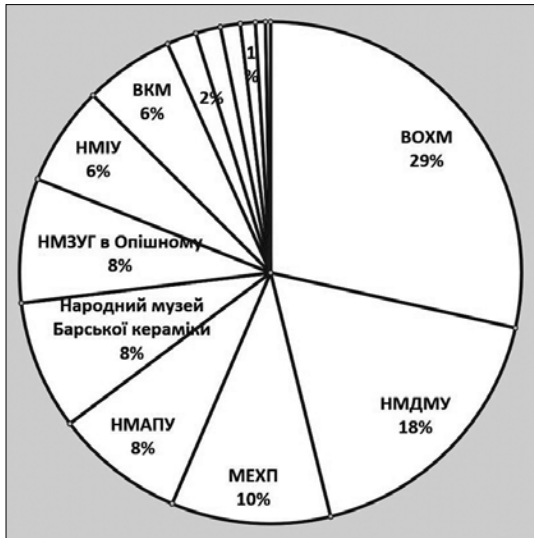
Вчені-колекціонери стали першими дослідниками барського гончарства. Окремі його аспекти характеризували Олександр Прусевич (1878—1941), Федір Вовк (1847—1918), Данило Щербаківський (1877—1927), Костянтин Широцький (1886—1919), Олександр Андреев (1887—1941), Марія Фріде (1889—?), Густав Брілінг (1867—1942?). Вироби з їхніх зборів зберігаються в музеях. Зокрема, Національний музей декоративного мистецтва України та Національний музей історії України (Київ) містить колекції Олександра Андреева та Федора Вовка, Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів) — зібрання Олександра Прусевича (іл. 1:3, 4). Вироби з експедиції Костянтина Широцького та Данила Щербаківського складають основу колекції барської кераміки Російського етнографічного музею (Санкт-Петербург). Упродовж кінця ХХ — початку ХХІ століття до когорти дослідників барського гончарства додалися Лідія Мельничук, Василь Гудак, Олександра (Леся) Данченко, Володимир Титаренко, Олена Клименко, Галина Івашків, Ірина Бекетова, Анатолій Щербань, Раїса Петрушенко, Людмила Герус, Олександр Найден та інші науковці. Нині накопичилася значна кількість джерел, яку можна використовувати для подальшого вивчення давньої кераміки Бару та під час виготовлення сучасної продукції в стилістиці виробів цього осередку.

2018 року, коли за підтримки Українського культурного фонду стартував проект «Відродження тра-

дицій Барської кераміки», розпочався новий період в історії барського гончарства як художнього промислу й об'єкта наукового дослідження. Реалізують його Громадська організація «Барський міський художній аматорський театр» на чолі із Романом Григор'євим в партнерстві з Харківською державною академією культури, Громадськими організаціями «Народний музей Барської кераміки» та «Агенція сталого розвитку «АСТАР»». За шість років роботи проект, який у 2018, 2021 та 2024 рр. отримав сумарну фінансову підтримку від УКФ понад 2,5 млн. грн. Було проведено десятки експедиційних поїздок, зафіксовано понад 450 автентичних зразків барської кераміки, проведено круглий стіл (2018 р.) та всеукраїнську з міжнародною участю конференцію (2021 р.), видано ряд друкованих праць на тему історії та сьогодення барського гончарства, створено спочатку Віртуальний музей (www.barceramic.org.ua). Згодом започатковано Народний музей Барської кераміки і зібрано для нього представницьку колекцію давніх і сучасних «барських» виробів. Вагомим результатом реалізації проекту стала поява у Барі промислових майстрів-гончарів (родина Біньковських), та включення 2023 р. «Традиції орнаментального розпису Барської кераміки» за поданням ГО «Народний музей Барської кераміки» до Переліку елементів нематеріальної культурної спадщини Вінниччини. У вересні 2024 р. в м. Бар за підтримки УКФ відбу-

Іл. 1. 1—2. Полумисок. Автор невідомий, 1869. Жмеринський міський історичний музей, КН-91. Фото Тараса Щерби, 2024. 3—4. Миска. Автор невідомий, м. Бар, 1910-ті роки. Збірка Олександра Прусевича. Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, ЕП-47819. Фото Тараса Щерби, 2024

Іл. 2. Розподіл барської кераміки другої половини ХІХ — поч. ХХ ст. по музейних колекціях України

Іл. 3. Іграшки. Автори невідомі, м. Бар, друга половина ХІХ — перша чверть ХХ століття. Вінницький обласний художній музей (1—11), Національний музей декоративного мистецтва України (12), Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара» (13), Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (14—20). Фото Тараса Церби, 2021, 2024

лася І Всеукраїнська артрезиденція «Три площини Барської кераміки», яка об'єднала 55 кращих гончарів, художників та фотографів з 11 регіонів України. Учасники створили понад 50 картин, більше 300 гончарних виробів та понад три тисячі художніх світлин, центральним сюжетом яких стала барська кераміка. Ці мистецькі роботи виставлялися у Вінницьких обласному художньому музеї та центрі народної творчості, артпросторі «ЕтноЧари» (м. Вінниця), закладах освіти м. Бар. Надходять запрошення на проведення виставок в інших регіонах України.

Окремі аспекти проекту «Відродження традицій Барської кераміки» висвітлювалися в наукових публікаціях. Зокрема, збірнику матеріалів Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції «Місце Барської кераміки в гончарній спадщині України», проведеної 2021 року в м. Бар [2].

Мета статті: узагальнююча характеристика основних наукових результатів, здобутих під час реалізації проекту. *Методологія дослідження* ґрунтується на комплексному залученні різних методів, принципів і концепцій.

Основна частина. В рамках *музеологічного* аспекту команда проекту провела масштабні музейні експедиції Вінниччиною, Хмельниччиною, Чернівеччиною, Полтавщиною, Київщиною, Львівщиною, Харківщиною та опитування науковців і популяризаторів керамологічних знань. Кераміку, яку за особливостями форм, декору, кольору та фактури поверхні загальноприйнято вважати барською, виявлено в 31 музейних колекціях (366 виробів) від Харкова до Львова. Разом з нею опрацьовувалися предмети, котрі мають ознаки, притаманні для «шаргородської» кераміки, котру керамолог Олесь Пошивайло вважає також виготовленою в м. Бар [3, с. 235—237]. Але, оскільки ця гіпотеза лишається дискусійною, в даній статті результати дослідження таких виробів не враховуватимемо. Їм буде присвячено спеціальну публікацію.

Вісім збірок включає більше 10 предметів (іл. 2). Найбільше екземплярів барської кераміки виявлено у Вінницькому обласному художньому музеї (89), Національному музеї декоративного мистецтва України (55) й Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАНУ (32). У них же представлене і найбільше видове різноманіття. Загалом переважають барські баньки (107), миски (72),

полумиски (95), глечики (35) та різноманітні типи дитячих іграшок (33 вироби, іл. 3). Інші предмети наявні по кілька екземплярів: плесканці (2), антропоморфні посудні форми (5 предметів, іл. 4), підвазонники (3). В одному екземплярі представлені сільничка, підсвічник, ваза та «кубок».

До умовно барських виробів віднесено двійнята (віднайдено 3 примірники). Про їх виготовлення в Бару чи неподалік від нього свідчить знахідка неполив'яного виробу в околицях с. Новосілка Мурованокуріловецької селищної громади Вінницької області (зберігається у зібранні Барського професійного будівельного ліцею). Два інших предмети, виявлені під час етнографічних експедицій Поділлям, перебувають у зібраннях Національного музею архітектури та побуту України та Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара». Малюнки на цих виробках за технікою нанесення перекликаються з продукцією барських гончарів (зокрема, Павла Самоловича). Однак використаний для їхнього оздоблення синій барвник не зустрічається на точно атрибутованих барських виробках.

Найбільш атрактивним є посуд із сюжетними зображеннями. Для Бару це, здебільшого, миски та полумиски. Хоча відома також банька з птахами (зберігається в фондах Музею народної архітектури та побуту імені Климента Шептицького (м. Львів)) та фрагментована теракотова банька з антропоморфними фігурами (експонується в Барському історичному музеї). Особливо важливі для дослідників вироби із нанесеними гончарами чи малювальницями датами й підписами. В них згадуються імена таких майстрів: Павло Самолович, Пилип (Філіп) Лукашенко (1835—1920), Григорій Круликівський. Найдавніший підписаний виріб (полумисок) зберігається в Жмеринському міському історичному музеї та містить зображення сцени вінчання і підпис — «1869 года бгать павво» (іл. 1: 1, 2). Найпізнішим авторським написом на барському виробі (плесканці, що зберігається у Національному музеї історії України) є: «Григорій Круликівський 1925». Там же зберігаються вироби з давніми музейними підписами, що містять дату «1926». До речі, окрім згаданих вище барських гончарів відомі Петро Маніта (1883—1953), Григорій та Олександр (1886—1963) Решітники, Франко та Йосип Врублевські, Стах, Франко та Іван Желеховські, родини Степан-

Іл. 4. Антропоморфні посудини. Автори невідомі, м. Бар, друга половина XIX — початок XX століття. Вінницький обласний художній музей (1), Музей гончарства села Коболчин (2), Національний музей декоративного мистецтва України (3), Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному (4), приватна колекція Анатолія Швеця (5). Фото Тараса Щерби, 2021, 2024

кевичів, Демковичів, Кондрацьких, Височанських, Лясковських, Халабуд та Завадських.

У приватних колекціях віднайдено 90 зразків барської кераміки. Більшість з них (50 предметів) зберігається у зібранні Анатолія Швеця (сmt Скала-Подільська Тернопільської області).

Варто відзначити, що колекції давньої барської кераміки в окремих державних музеях та приватні зібрання постійно поповнюються під час експедиційної діяльності чи внаслідок дарування. Впродовж останніх двох десятиліть провідними у цьому процесі стали різноманітні інтернет-аукціони. Досі барські вироби можна виявити й у середовищі давнього побутового використання. Щоправда, не в самому місті Барі чи на території колишнього Барського району.

Всі опрацьовані вироби фотографувалися. Знімки більшості з них згодом було розміщено в першому українському віртуальному музеї, присвяченому гончарству (www.barceramic.org.ua). Нині на ньому є фотографії 230 автентичних предметів та 87 3-D моделей. Таким чином в одному місці виставлено зобра-

ження більшості відомих на сьогодні барських виробів. Також відкрито тимчасову експозицію колекції Народного музею Барської кераміки, заснованою під час реалізації проекту «Відродження традицій Барської кераміки». За короткий проміжок часу для нього зібрано 28 автентичних предметів (8% від відомих нині). Зараз здійснюється пошук приміщення для розташування постійної експозиції.

Наскільки можна нині зрозуміти за записами в музейній документації, даними етнографічних експедицій та під час спілкування з приватними колекціонерами, барською керамікою у другій половині XIX—XX столітті користувалися на значній території. Відстань між північною та південною точками, де виявлено такі вироби — близько 140 км, між західною і східною — близько 200. Така широка географія розповсюдження глиняних виробів, які нині вважаються барськими, та наявність особливостей у кераміці з певних ареалів знаходження викликає думки про можливість їх виготовлення гончарями барського походження в інших населених пунктах. Куди майстри могли переїжджати, наприклад, внаслідок одружень. Це питання є перспективним для подальших досліджень.

Під час роботи з етнографічним матеріалом виділялися два хронологічні комплекси виробів — ранні (1860-ті—1918 рр.) та пізні (кінець 1919—1930-ті рр.). Саме так датовано предмети в найбільшій колекції барської кераміки, але межа між ними умовна. Вироби другої групи у музейних колекціях менш чисельні (відомо 86 примірників), значно простіші від першої за декором та технологічно. До того ж такі предмети виокремлюються здебільшого серед мисок і полумисків.

Під час реалізації проекту також було опрацьовано кілька колекцій фрагментів барської кераміки, знайдених під час археологічних розкопок та випадково під час земляних робіт на території міста. Наприклад, збірку фрагментів барської кераміки, виявлену В. Титаренком під час проведення комунікацій по вул. Володарського (нині вул. Гончарна) у 1980-х роках (передана Народному музею Барської кераміки). В гончарних горнах (наприклад [4]) та смітєвих ямах, куди гончарі скидали браковані під час виготовлення вироби виявлено різноманітніший асортимент орнаментальних композицій, ніж той, який ми бачили у музейних збірках до початку проекту.

Для того, щоб доказово з'ясувати, якими глинами користувалися барські гончарі та спробувати виокремити еталони для атрибутування музейних предметів, вперше в історії української керамології було проведено аналізи «етнографічної» кераміки **за допомогою методів природничих наук**. Куратор цього напрямку роботи к. і. н. Анастасія Корохіна. Дослідження здійснювалися в лабораторіях Інституту геології Національного університету ім. Т.Г. Шевченка та Інституту мінералогії, геохімії та рудоутворення ім. М.П. Семененка НАН України з використанням методів оптичної мікроскопії (петрографії) та енергодисперсійного рентгеноспектрального флуоресцентного аналізу (РФА або XRF). Упродовж 2021 та 2024 років було досліджено 78 виробів з Бару та навколишніх сіл, 17 зразків — з інших гончарних осередків України (4 — з Меджибожу, 3 — з Шаргороду, 10 — з Черкас), 2 зразки місцевих глин. Значна увага під час відбору зразків для аналізів приділялася виробам, знайденим у м. Бар. Зокрема, в ямах з гончарним браком. Хронологічні межі проаналізованої кераміки — XVII — початок XXI століття.

Як виявилось, глини для виробів, які використовували мешканці м. Бар у XVII—XVIII століттях відрізнялися від тих, що застосовували гончарі наприкінці XIX — на початку XX століття. У XVII ст. основна технологічна традиція проявляється в залученні неозалізненої піщанисто-алевритистої глини, частіше без штучних компонентів. Утім (якщо вибірку кераміки з підземелля Барського монастиря вважати культурно та хронологічно однорідною), вже в цей час мають місце спроби освоєння майстрами озалізнених різновидів сировини — піщанисто-алевритистої та алевритистої, певні експерименти з рецептами формувальних мас. «Етнографічна» кераміка виготовлялася в абсолютній більшості з озалізненої алевритистої глини, до цієї ж групи відносяться вироби з гончарних смітників. Іншим різновидом сировини, що використовувалася для виготовлення виробів з Бару, датованих з кінця XIX по першу половину XX ст., є озалізнена, алевритиста, карбонатна глина. До речі, О. Прусевич на початку XX ст. використовував для місцевої гончарної сировини одну назву — «глей» [5, с. 48].

Важливою складовою проекту є сприяння практичній діяльності подільських майстрів із виготов-

лення кераміки за етнографічними зразками. На час його старту на Поділлі орнаментальні мотиви та сюжетні композиції у «барській» стилістиці вже наносили на гончарні вироби окремі майстри. Але жоден із них не працював у Барі чи його околицях. Нині ж у с. Гармаки біля Бару працює родина Біньковських: Максим (нар. 1984) та Тетяна (нар. 1986). Окрім них на Вінничині «барську» кераміку виготовляють 9 майстрів: Вікторія Николаєва (м. Вінниця, нар. 1978), Михайло Діденко (м. Вінниця, нар. 1992), Людмила Філінська (м. Вінниця, нар. 1946), Сергій Погонєць (с. Кришинці, нар. 1970), Світлана Погонєць (с. Кришинці, нар. 1973), Ольга Цибуля (с.мт Вороновиця, нар. 1996), Наталія Лавренюк (м. Тульчин, нар. 1975), Василь Рижий (м. Тульчин, нар. 1964), Володимир Службський (с. Довжок, нар. 1955). Вказані майстри (окрім Людмили Філінської, яка відтворює барську іграшку) створюють широкий асортимент форм кераміки з використанням традиційної барської орнаментики (в тому числі експериментують, поєднуючи сучасну і не характерну для старих барських майстрів форму із використанням автентичного візерунку чи сюжетних композицій).

Під час роботи над проектом було зроблено кілька цікавих наукових спостережень. Одне з них — під час аналізу обкладинки та ілюстрацій до видання Володимира Гагенмейстера «Барське гончарство». Виявилось, що зображена на ній барська іграшка-панянка (або дуже схожа на неї) зберігається в Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАНУ (м. Львів) (іл. 3:20). А майже ідентичний одному з полумисків на ілюстрації, підписаний автором як виріб з колекції вінницького музею, міститься в Національному музеї декоративного мистецтва України.

Висновки. Комплексний проект «Відродження традицій Барської кераміки», що реалізується за фінансової підтримки Українського культурного фонду, став важливим етапом дослідження та популяризації гончарства м. Бар. Під час його реалізації було поглиблено знання про феномен барського гончарства та вдалося відновити виготовлення кераміки в місцевій стилістиці на території осередку, створено інноваційні види музеєфікації гончарної спадщини. Результати систематизації значної кількості зобра-

жень продукції гончарів м. Бар дають змогу поглибити уявлення про цей визначний центр виготовлення мальованого глиняного посуду (в тому числі антропоморфного) та іграшок.

1. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии. *Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета*. Вып. 9. Каменец-Подольский: Типография С.П. Киржанского, 1901.
2. Місце барської кераміки в гончарній спадщині України: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю в м. Бар 12 вересня 2021 р. Кам'янець-Подільський: Рута, 2021. 264 с.
3. Пошивайло О. Титаренко Володимир. *Миски Поділля: Альбом*. Київ: Народні джерела, 2007. 152 с.: іл.; *Бібліографія українського гончарства. 2007: Національний науковий щорічник*. Опішне: Українське народознавство, 2011. Вип. 9. С. 233—242.
4. Косаківський В.А. Гончарне горно кінця XIX — початку XX століття з м. Бара (за результатами дослідження 1989 року). *Місце барської кераміки в гончарній спадщині України: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю в м. Бар 12 вересня 2021 р.* Кам'янець-Подільський: Рута, 2021. С. 95—104.
5. Прусевич А. *Кустарные промыслы Подольской губернии: гончарный промысел*. Каменец-Подольский: Тип. Подол. губерн. правления, 1916. С. 10—116.

REFERENCES

- Setsinsky, E. (1901). Parishes and churches of the Podolia diocese. *Proceedings of the Podillya diocesan historical and statistical committee* (Issue 9). Kamenets-Podolsky: Printing house of S.P. Kirzhansky [in Russian].
- (2021). *The place of Bar ceramics in the pottery heritage of Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation in the city of Bar on September 12, 2021*. Kamianets-Podilskyi: Ruta [in Ukrainian].
- Poshyvailo, O. (2007, 2011). *Tytarenko Volodymyr. The Bowls from Podillya: Album*. Kyiv: Narodni dzhherela; *Bibliography of Ukrainian pottery. 2007: National scientific yearbook* (Issue 9, pp. 233—242). Opishne: Ukrainian ethnography [in Ukrainian].
- Kosakivskiy, V.A. (2021). Ceramic Forge from Bar of the late 19th — early 20th centuries (based on the results of the 1989 study). *The place of Bar ceramics in the pottery heritage of Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation in Bar on September 12, 2021* (Pp. 95—104). Kamianets-Podilskyi: Ruta [in Ukrainian].
- Prusevich, A. (1916). *Handicrafts of the Podolia province: pottery*. Kamenets-Podolsky: Typ. Podol. gov. [in Russian].